Shahid Bahonar University of Kerman

Journal of Comparative Literature

Print ISSN: 2008-6512 Online ISSN: 2821-1006

Homepage: https://jcl.uk.ac.ir

Iranian Society for the Promotion of Persian Language and Literature

Representation of Feminine Identity in War Literature (A Comparative Analysis of *The Baghdad Clock* and *That Woman Called Me*, with Emphasis on Stuart Hall's Theory) *

Hawraa Shakir Alwan [1] | **Alireza Shohani** [2]✉ | **Mohammad Taghi Jahani** [3]

1. M.A. Student, Persian Language and Literature, Ilam University, Iran. hwras6874@gmail.com.
2. Corresponding author, Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Ilam University, Ilam, Iran. a.shohani@ilam.ac.ir.
3. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Ilam University, Ilam, Iran. maryam.raminnia@gmail.com.

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 09 September 2025

Received in revised form 20 Novmber2025

Accepted 26 Novmber2025

Published online 1 July 2026

Keywords:
War Literature,
Women,
Cultural Identity,
Stuart Hall,
The Baghdad Clock,
That Woman Called Me.

ABSTRACT

The Iran-Iraq War (1980–1988) left profound impacts on women's lived experiences in both countries, shaping representations of feminine identity in their wartime literatures. This study employs qualitative content analysis and a comparative approach to examine feminine identity in The Baghdad Clock by Shahad Al Rawi and That Woman Called Me by Ma'sumeh Ansarian. Drawing on Stuart Hall's theory of identity—as fluid, layered, and constructed through power relations, culture, and history—the research reveals that women in these novels transcend passive victimhood, emerging instead as resilient agents who actively reconstruct dynamic, multifaceted identities across social, cultural, and political spheres. Although both novels depict destruction, displacement, and suffering, they offer distinct narratives shaped by their unique socio-historical contexts. In Ansarian's novel, feminine identity is redefined within Iran's religious-national framework, with women moving from private spheres into public roles as caregivers and symbolic mothers (non-biological). Conversely, The Baghdad Clock emphasizes Iraq's multicultural fabric and migration experiences, reconstructing feminine identity through cultural memory and a psychologically nuanced lens. Distinct narrative styles—magical realism in Al Rawi's work and emotional realism in Ansarian's—enrich these portrayals and reinforce enduring literary values such as resilience, solidarity, and hope. By challenging gender stereotypes and articulating autonomous identities, this study affirms literature's role as a tool for narrating wartime history from a gendered perspective. Moreover, it provides a methodological framework for comparative studies of war literature across different cultural contexts..

* **Cite this article:** Shakir Alwan, H., Shohani, A., & Jahani, M. (2026). Representation of Feminine Identity in War Literature (A Comparative Analysis of The Baghdad Clock and That Woman Called Me, with Emphasis on Stuart Hall's Theory). *Journal of Comparative Literature*, 18 (34), 131-145. http//doi.org/ 10.22103/jcl.2026.26416.3914

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: http//doi.org/ 10.22103/jcl.2026.26416.3914

1. Introduction

The Iran-Iraq War (1980–1988) profoundly transformed gender roles and cultural identities in both ,societies. While women experienced multiple layers of suffering, they simultaneously gained unprecedented opportunities to redefine their identities. Despite extensive studies on Iranian "Sacred Defense" literature and Iraqi war novels, comparative research focusing on the representation of feminine identity remains scarce.

2. Methodology

By employing qualitative content analysis and a comparative approach, the study adopts Stuart Hall's constructivist approach to representation (Hall, 1997), which views identity as fluid, multilayered, and produced within power-laden cultural discourses rather than merely reflected or fixed (Barker, 2000; Woodward, 1997).

3. Discussion

Both novels transcend the passive-victim stereotype and portray women as active agents reconstructing their identities. However, divergent socio-cultural contexts yield distinct narratives:

In That Woman Called Me, feminine identity is reconstructed within Iran's religious-national discourse; women transition from domestic to public spheres through relief work and non-biological motherhood (Ansarian, 2018; Afary, 2009; Mottahedeh, 2008). In this narrative, emotional realism dominates.

In The Baghdad Clock, feminine identity intertwines with Iraq's ethnic-religious plurality, migration, and the preservation of collective memory. Characters reconstruct fluid identities through elements such as cosmetics, female friendships, palm trees, and magical realism (al-Rawi, 2016/2021; Al-Ali, 2007; Cooke, 2001).

Both works challenge gender stereotypes and reinforce the values of resistance literature (resilience, solidarity, and hope), yet they follow different trajectories: one within revolutionary-religious ideology, the other within the scope of multicultural exile and memory.

4.Conclusion

The study demonstrates that war literature does not merely reflect historical reality but, as Hall argues, actively produces meaning and identity (Hall, 1997). By dismantling gender stereotypes and creating autonomous, multilayered female identities, both novels rewrite war history from a gendered perspective. This research significantly fills the gap in Persian-Arabic comparative studies of war literature and provides a systematic framework for future cross-cultural research on gender and resistance literature

References [in Persian]

Akbari, M. R., Hosseini, M., & Rezaei, S. (2019). Adabiyat-e paydari: Revayatgari-ye moghavemat dar bohran-ha-ye ejtemaei [Literature of sustainability: Narrating resistance in social crises]. Tehran, Iran: Institute for Humanities and Cultural Studies.

Ansarian, M. (2018). An zan mara seda kard [That woman called me]. Tehran, Iran: Sureh Mehr.

Al-Rawi, S. (2021). Sa‘at Baghdad [The Baghdad clock] (S. F. Mousavi, Trans.). Tehran, Iran: Nashr-e No. (Original work published 2013 by Dar Al Saqi, Dubai).

Jamshidiha, G. R., & Hamidi, N. (2007). Tajrobeh-ye zananeh az jang: Roykardi padidarshenasi [Women's experience of war: A phenomenological approach]. Journal of Women and Family Studies, 4(1), 89–105.

Daneshvar, H., Karami, M. T., & Zokaei, M. S. (2021). Revayati zananeh az jang-e Iran va Iraq: Tajrobiyat-e zisteh-ye zanan-e Khuzestani sakin-e Shahrak-e Shahid Beheshti Mashhad [A feminine narrative of the Iran–Iraq War: The lived experiences of Khuzestani women residing in Shahid Beheshti Township, Mashhad] (Master’s thesis). Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Khaleghzadeh, M., & Velayati, S. M. (2020). Naghsh-e zan dar adabiyat-e jang-e tahmili [The role of women in the literature of the imposed war]. Iranian Quarterly of Contemporary Literature, 4, 140–155.

Koulaei, E., & Behbahani, S. (2020). Tajrobeh-ye zisteh-ye zanan-e razmande dar jang-e Iran va Iraq va bazandishi dar naghsh-ha-ye sonnati-ye siyasi va ejtemaei-ye anan [The lived experience of women combatants in the Iran–Iraq War and reconsideration of their traditional political and social roles]. Journal of Gender and Society Studies, 7(1), 75–90.

Mohammadpour, M. (2013). Mian-e jang va roman: Tasvir-e zan dar Al-Sabiliyat [Between war and novel: The image of women in Al-Sabiliyat]. Quarterly Journal of War Literature, 2, 67–80.

Miri, M. (2019). Barrasi-ye naghsh-e zanan dar defa'-e moghaddas bar asas-e khatereh-nevesht-e Yekshanbeh-ye Akhar [Examining the role of women in the Sacred Defense based on the memoir The Last Sunday]. Journal of Oral History, 6(2), 99–115.

[in English]

Afary, Janet (2009). Sexual Politics in Modern Iran. Cambridge: Cambridge University Press.

Al-Ali, Nadje Sadig (2007). Iraqi Women: Untold Stories from 1948 to the Present. London: Zed Books.

Ang, Ien (2001). On Not Speaking Chinese: Living Between Asia and the West. London: Routledge.

Cooke, Miriam (2001). Women Claim Islam: Creating Islamic Feminism Through Literature. New York: Routledge.

Enloe, Cynthia (2014). Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics (2nd ed.). Berkeley: University of California Press.

Hall, Stuart (1997). Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. London: Sage Publications.

Khalili, Laleh (2007). Heroes and Martyrs of Palestine: The Politics of National Commemoration. Cambridge: Cambridge University Press.

Mernissi, Fatema (1987). Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society. Bloomington: Indiana University Press.

Moghadam, Valentine M. (2003). Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Mottahedeh, Negar (2008). Representing the Unrepresentable: Historical Images of National Reform from the Qajars to the Islamic Republic of Iran. Syracuse: Syracuse University Press.

Weedon, Chris (2004). Identity and Culture: Narratives of Difference and Belonging. Maidenhead: Open University Press .

ادبیات تطبیقی
شاپا چاپی: ۶۵۱۲ - ۲۰۰۸ شاپا الکترونیکی: ۱۰۰۶ - ۲۸۲۱
Homepage: https://jcl.uk.ac.ir

بازنمایی هویت زنانه در ادبیات جنگ

(تحلیل تطبیقی رمان‌های *ساعهٔ بغداد* و *آن زن مرا صدا کرد* با تأکید بر نظریهٔ استوارت هال) *

حوراء شاکر علوان [۱] | علیرضا شوهانی [۲] | محمدتقی جهانی [۳]

۱. دانشجوی کارشناسی‌ارشد، زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ایلام، ایران hwras6874@gmail.com
۲. نویسندهٔ مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران. a.shohani@ilam.ac.ir
۳. استادیارگروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران. m.jahani@ilam.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقالهٔ پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۰۹
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۱/۲۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۶
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۱۰

کلیدواژه‌ها:
ادبیات جنگ،
زنان، هویت فرهنگی،
استوارت هال،
ساعهٔ بغداد،
آن زن مرا صدا کرد.

چکیده

جنگ تحمیلی (۱۳۵۹–۱۳۶۷) تأثیرات عمیقی بر تجربه‌های زیستهٔ زنان ایران و عراق گذاشت و بازنمایی هویت زنانه را در ادبیات جنگ این دو کشور شکل داد. این پژوهش با روش تحلیل محتوای کیفی و رویکرد تطبیقی، بازنمایی هویت زنانه را در دو رمان *ساعهٔ بغداد* اثر شهد الراوی و *آن زن مرا صدا کرد* اثر معصومه انصاریان بررسی می‌کند. با استناد به نظریهٔ استوارت هال دربارهٔ هویت به‌عنوان سازه‌ای سیال، چندلایه و وابسته به روابط قدرت، فرهنگ و تاریخ، مطالعه نشان می‌دهد که زنان در این آثار نه‌صرفاً قربانیان منفعل، بلکه کنشگرانی مقاوم و بازساز هویت‌های پویا در حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی هستند. هرچند هر دو رمان بر ویرانی، آوارگی و رنج تأکید دارند، اما در بافت‌های فرهنگی – تاریخی متفاوت، روایت‌های متمایزی از هویت زنانه خلق کرده‌اند. در رمان انصاریان، هویت زنانه در چارچوب مذهبی – ملی ایران بازتعریف شده و زنان از فضای خصوصی به نقش‌های عمومی امدادی و مادری (غیر بیولوژیکی) می‌روند. در مقابل، *ساعهٔ بغداد* با تأکید بر چندفرهنگی بودن عراق و تجربه مهاجرت، هویت زنانه را از طریق حافظه فرهنگی و با سبک روان‌گرا بازسازی می‌کند. رئالیسم جادویی در اثر الراوی و واقع‌گرایی عاطفی در اثر انصاریان، بازنمایی‌ها را غنی کرده و ارزش‌هایی چون تاب‌آوری، همبستگی و امید را تقویت می‌نماید. این پژوهش با طرح زدن کلیشه‌های جنسیتی، ادبیات را به‌عنوان ابزاری برای روایت تاریخ جنگ از دیدگاه زنانه تثبیت کرده و چارچوبی روشمند برای مطالعات تطبیقی ادبیات جنگ ارائه می‌دهد.

***استناد:** شاکر علوان، حوراء؛ شوهانی، علیرضا؛ جهانی، محمدتقی (۱۴۰۴). بازنمایی هویت زنانه در ادبیات جنگ (تحلیل تطبیقی رمان‌های *ساعهٔ بغداد* و *آن زن مرا صدا کرد* با تأکید بر نظریهٔ استوارت هال). *ادبیات تطبیقی*، ۱۸ (۳۴)، ۱۴۵–۱۳۱.

DOI: http//doi.org/ 10.22103/jcl.2026.26416.3914

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

۱. مقدمه

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران (۱۳۵۹–۱۳۶۷) تنها یک درگیری نظامی نبود، بلکه بحرانی چندلایه بود که زیرساخت‌های معنایی، اجتماعی و جنسیتی جوامع را به لرزه درآورد. در این بحران، زنان نه‌فقط تجربه‌های رنج و ازدست‌دادن را داشتند، بلکه هویتی جدید از زنانگی مقاوم را در عمل و روایت ساختند. اینجا یک پرسش مطرح است که: این هویت چگونه در ادبیات بازنمایی شده است؟ آیا زنان به‌عنوان قربانیان منفعل نشان داده شده‌اند، یا به‌عنوان عاملان فعال؟ در این راستا، استوارت هال، متفکر برجسته مطالعات فرهنگی، تأکید می‌کند که: «ما به دنیا از طریق زبان نگاه می‌کنیم. زبان تنها وسیله انتقال معنا نیست، بلکه فضایی است که در آن معنا تولید می‌شود» (۱۶: ۱۹۷۷، *Hall*). این نگرش نشان می‌دهد که بازنمایی زنان در ادبیات جنگ، یک فرایند ساختاری است، نه بازتاب بی‌طرفانه واقعیت. در جوامع خاورمیانه که اغلب تحت سلطه ساختارهای مردسالارانه هستند، زنان در شرایط جنگی با چالش‌های چندلایه‌ای مواجه می‌شوند: از قضاوت‌های سنتی و انتظارات جنسیتی که نقش‌های محدودی برای آنان تعریف می‌کنند، تا فشارهای روانی مانند فقدان عزیزان، ترس مداوم و گسست‌های عاطفی ناشی از بحران. فاطمه مرنسی در کتاب فراتر از پرده می‌نویسد: «در جوامع مسلمان، زن نه‌تنها در برابر قدرت سیاسی مقاومت می‌کند، بلکه در برابر ساختارهای فرهنگی و خانوادگی نیز در حال مبارزه است» (۱۹۸۷:۹۲، *Mernissi*). از این منظر و در این پژوهش دو رمان «ساعهٔ بغداد» اثر شهد الراوی و «آن زن مرا صدا کرد» اثر معصومه انصاریان، به‌عنوان نمونه‌هایی از ادبیات جنگ در دو کشور عراق و ایران مورد بررسی قرار گرفته‌اند، زیرا در آن‌ها زنان نه به‌عنوان قربانیان منفعل، بلکه به‌عنوان عاملان فعال و بازسازان هویت بازنمایی شده‌اند.

۱-۱. بیان مسئله

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران از درگیری‌های قرن بیستم بود که تأثیرات عمیقی بر زندگی زنان در هر دو کشور گذاشت. زنان در این دوره با رنج‌های چندگانه‌ای مانند ازدست‌دادن عزیزان، آوارگی، فقر، ناامنی و محدودیت‌های اجتماعی – فرهنگی مواجه شدند. این رنج‌ها با آرزوی بازسازی زندگی، دغدغه حفظ هویت و امنیت و امید به حمایت اجتماعی و معنوی همراه بود. ادبیات پایداری، به‌عنوان شاخه‌ای از ادبیات که به بازنمایی مقاومت، تاب‌آوری و ارزش‌های انسانی در برابر بحران‌ها می‌پردازد، بستری مناسب برای تحلیل این تجربه‌های چندلایه فراهم کرده است. همان‌طور که اکبری و همکاران (۱۳۹۸: ۲۸) تأکید می‌کنند: «ادبیات پایداری، روایتگر تجربه‌های زیسته‌ای است که هویت جمعی را در بحران‌ها تقویت می‌کند».

رمان‌های «ساعهٔ بغداد» اثر شهد الراوی و «آن زن مرا صدا کرد» اثر معصومه انصاریان، دو اثر برجسته در ادبیات زنانه هستند که این مضامین را در بسترهای متفاوت فرهنگی – اجتماعی جنگ بازنمایی می‌کنند. باوجود مطالعات پراکنده درباره نقش زنان در ادبیات دفاع مقدس، کمبود تحلیل‌های تطبیقی میان ادبیات جنگ ایران و عراق، خلأیی را در فهم تجربه‌های مشترک زنان ایجاد کرده است. این پژوهش بر آن است تا مبتنی بر روش نظریه استوارت هال، به بررسی مقایسه‌ای رنج‌ها، امیدها، دغدغه‌ها، کمبودها و نیازهای زنان در دو رمان مد نظر بپردازد تا درک عمیق‌تری از تجربه‌های زنان در جنگ را به دست دهد.

۱-۲. سؤالات پژوهش

۱. رنج‌ها، امیدها، دغدغه‌ها، کمبودها و نیازهای زنان در رمان‌های «ساعهٔ بغداد» و «آن زن مرا صدا کرد» چگونه بازنمایی شده‌اند؟

۲. چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در بازنمایی ادبی این مضامین در دو رمان وجود دارد؟

۳. تفاوت سبک روایی (واقع‌گرایی عاطفی و نمادگرایی) در بازنمایی هویت زنان در ادبیات جنگ چه تاثیری دارد؟

۱-۳. ضرورت پژوهش

جنگ تحمیلی تجربه‌های مشترکی از رنج، امید و مقاومت برای زنان ایران و عراق ایجاد کرد، اما تفاوت‌های فرهنگی – تاریخی، مانند تکثر فرهنگی در عراق و فرهنگ مذهبی در ایران، بازنمایی این تجربه‌ها را در ادبیات متمایز کرده است. کمبود پژوهش‌های تطبیقی میان ادبیات جنگ ایران و عراق با تمرکز بر رنج‌ها، امیدها، دغدغه‌ها، کمبودها و نیازهای زنان، خلأ پژوهشی قابل‌توجهی را نشان می‌دهد. این پژوهش با تحلیل رمان‌های «ساعهٔ بغداد» و «آن زن مرا صدا کرد»، به پر کردن این خلأ کمک کرده و نقش ادبیات زنانه در بازنمایی تجربه‌های چندلایه زنان در بحران‌های چون جنگ را روشن می‌سازد.

۱-۴. پیشینهٔ پژوهش

مطالعات متعددی در سال‌های اخیر به بررسی نقش زنان در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران و بازنمایی آن در ادبیات و خاطرات زنانه پرداخته‌اند. این پژوهش‌ها، تجربه زنان را نه به‌عنوان قربانیان منفعل، بلکه به‌عنوان کنشگران فعال، مقاوم و بازساز هویت در برابر بحران نشان داده‌اند:

محمدپور (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «میان جنگ و رمان: تصویر زن در السبیلیات» به بررسی رمان «السبیلیات» اثر اسماعیل فهد اسماعیل می‌پردازد. این تحلیل، زن را به‌عنوان نماد زندگی و مقاومت در برابر ویرانی‌های جنگ معرفی کرده و نشان می‌دهد که شخصیت زن روستایی به نمادی از امید و پایداری تبدیل می‌شود که با زادگاه خود ارتباط عمیقی دارد. این مطالعه برای تحلیل بازنمایی زنان در «ساعهٔ بغداد» زمینه‌ای مناسب فراهم می‌کند.

میری (۱۳۹۸) در مقالهٔ «بررسی نقش زنان در دفاع مقدس بر اساس خاطره‌نوشت یکشنبه آخر» به تحلیل نقش زنان در جنگ تحمیلی می‌پردازد. این پژوهش باتکیه‌بر خاطره‌نوشت «یکشنبه آخر» اثر معصومه رامهرمزی، نشان می‌دهد که زنان در نقش‌های امدادی، پشتیبانی و حتی خط مقدم، جایگاه قهرمانانه‌ای داشته‌اند و به‌عنوان سازندگان هویت ملی عمل کرده‌اند. این یافته‌ها با بازنمایی زنان در «آن زن مرا صدا کرد» همخوانی دارد.

جمشیدی‌ها و حمیدی (۱۳۸۶) در مقالهٔ «تجربه زنانه از جنگ» با رویکرد پدیدارشناسی، تجربه زیسته زنان را بررسی کرده و نشان می‌دهند که این تجربیات ابعادی چندلایه و منحصربه‌فرد دارند. این مطالعه برای تحلیل تجربه‌های عاطفی و بدنی زنان در «آن زن مرا صدا کرد» مفید است.

کولایی و بهبهانی (۱۳۹۹) در مقالهٔ «تجربه زیسته زنان رزمنده در جنگ ایران و عراق» نشان می‌دهند که حضور زنان در فضاهای عمومی و نظامی، هنجارهای جنسیتی سنتی را به چالش کشیده و به بازاندیشی نقش‌های اجتماعی آن‌ها منجر شده است. این یافته‌ها با کنشگری زنان در «آن زن مرا صدا کرد» ارتباط مستقیم دارد.

خالق‌زاده و ولایتی (۱۳۹۹) در مقالهٔ «نقش زن در ادبیات جنگ تحمیلی» به بررسی نقش‌های چندگانه زنان (مادر، امدادگر، معلم) در ادبیات دفاع مقدس می‌پردازند و نشان می‌دهند که این ادبیات، مشکلات زنان مهاجر و اقشار کمتر دیده‌شده را بازنمایی می‌کند. این مطالعه برای تحلیل «آن زن مرا صدا کرد» زمینه‌ای مناسب فراهم می‌کند.

دانشور، کرمی و ذکایی (۱۴۰۰) در پایان‌نامهٔ «روایتی زنانه از جنگ ایران و عراق» به بررسی تجربیات زیسته زنان خوزستانی آواره می‌پردازد. این پژوهش با رویکرد پدیدارشناسی، بر نقش زنان عادی در شکل‌دهی هویت مقاومتی تأکید دارد و برای تحلیل تجربه‌های زنان در هر دو رمان مرتبط است.

با این حال، کمبود پژوهش‌های تطبیقی میان ادبیات فارسی و عربی با تمرکز بر بازنمایی هویت‌های زنانه، خلأ پژوهشی قابل‌توجهی را نشان می‌دهد. این مطالعه با تحلیل تطبیقی دو رمان «ساعهٔ بغداد» و «آن زن مرا صدا کرد»، تلاش می‌کند این خلأ را پر کند.

۱-۵. چارچوب مفهومی

۱-۵-۱. نظریهٔ بازنمایی و هویت فرهنگی استوارت هال

استوارت هال [i]، یکی از برجسته‌ترین نظریه‌پردازان مطالعات فرهنگی، در اثر کلیدی خود بازنمایی: نشانه‌ها، معنا و رسانه‌ها (۱۹۹۷) مفهوم بازنمایی را به‌عنوان فرایندی فعال، پویا و سیاسی در تولید معنا و هویت معرفی می‌کند. او تأکید می‌کند: «ما به دنیا از طریق زبان نگاه می‌کنیم. زبان تنها وسیله انتقال معنا نیست، بلکه فضایی است که در آن معنا تولید می‌شود» (*Hall*،۱۹۷۷:۱۶). برخلاف تصور رایج که بازنمایی را صرفاً انعکاسی بی‌طرفانه از واقعیت می‌داند، هال معتقد است که بازنمایی فراتر از بازتاب واقعیت است و در واقع، فضایی است که در آن معنا از طریق زبان، نمادها و گفتمان‌های فرهنگی تولید و بازتولید می‌شود. کریس بارکر این دیدگاه را تأیید می‌کند و می‌نویسد: «بازنمایی آینه‌ای از واقعیت نیست، بلکه فرایندی سازنده است که از طریق آن معانی در عملکردهای فرهنگی تولید، مذاکره و مورد مناقشه قرار می‌گیرند» (*Barker*، ۲۰۰۰: ۲۳۱).

هال معتقد است که هویت‌ها، اعم از فردی یا جمعی، ذاتاً ثابت یا از پیش تعیین‌شده نیستند، بلکه در بستر گفتمان‌ها، تعاملات اجتماعی و فرایندهای تاریخی و فرهنگی شکل می‌گیرند و دائماً در حال تحول و بازسازی هستند. لارنس گراسبرگ این ایده را گسترش می‌دهد و می‌نویسد: «هویت یک جوهره ثابت نیست، بلکه جایگاهی است که در گفتمان‌ها و عملکردهای متغیر فرهنگ و قدرت تولید و بازتولید می‌شود» (*Grossberg*، ۱۹۹۶:۸۹). هال برای تبیین فرایند بازنمایی، سه رویکرد نظری ارائه می‌دهد:

۱. رویکرد بازتابی: در این رویکرد، زبان به‌عنوان آیینه‌ای از واقعیت در نظر گرفته می‌شود که معانی را به‌صورت عینی و بدون دخالت عوامل خارجی منعکس می‌کند. هال این رویکرد را ساده‌انگارانه می‌داند، زیرا معتقد است که زبان صرفاً یک ابزار خنثی نیست، بلکه در فرایند تولید معنا نقش دارد.

۲. رویکرد تعمدی: در این دیدگاه، زبان به‌عنوان ابزاری در نظر گرفته می‌شود که گوینده یا تولیدکننده معنا از آن برای تحمیل نیت‌ها و دیدگاه‌های خود به مخاطب استفاده می‌کند. هال این رویکرد را نقد می‌کند، زیرا آن را بیش از حد متمرکز بر نیت فردی می‌داند و معتقد است که معنا در فرایندهای اجتماعی و فرهنگی گسترده‌تر شکل می‌گیرد.

۳. رویکرد برساختی: هال این رویکرد را به‌عنوان دیدگاه غالب خود معرفی می‌کند. در این رویکرد، معنا نه در واقعیت عینی و نه در نیت فردی گوینده، بلکه در فرایندهای اجتماعی، فرهنگی و گفتمانی تولید می‌شود. کاترین وودوارد تأکید می‌کند: «هویت‌ها از طریق تفاوت ساخته می‌شوند و در تعامل بازنمایی، قدرت و فرهنگ، به‌ویژه در لحظات بحرانی که ساختارهای اجتماعی بی‌ثبات می‌شوند، بیان می‌گردند» (*Woodward*، ۱۹۹۷:۱۲). بازنمایی‌ها در این رویکرد به‌عنوان ابزارهایی برای تولید معانی جدید و شکل‌دهی به هویت‌های فرهنگی و جنسیتی در نظر گرفته می‌شوند.

هال تأکید می‌کند که در بسترهای بحرانی مانند جنگ، بازنمایی‌ها نقش مهمی در بازتعریف هویت‌ها ایفا می‌کنند. پل دوگه این ایده را تأیید می‌کند و می‌نویسد: «بازنمایی‌های فرهنگی صرفاً بازتاب‌دهنده نیستند، بلکه اجرایی هستند و هویت‌ها و روابط اجتماعی را در زمینه‌های تاریخی و سیاسی خاص شکل می‌دهند» (*Du Gay*،۱۹۹۷:۳). جنگ به‌عنوان یک بحران چندلایه، نه‌تنها ساختارهای اجتماعی و اقتصادی را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد، بلکه معانی فرهنگی و هویت‌های جنسیتی را نیز دگرگون می‌کند. جان استوری می‌افزاید: «در زمان‌های بحران، بازنمایی‌های فرهنگی به مکان‌هایی برای مبارزه تبدیل می‌شوند که در آن هویت‌ها مذاکره شده و معانی جدیدی برای به چالش کشیدن ایدئولوژی‌های غالب تولید می‌شوند» (*Storey*،۲۰۱۸:۱۷۸). در چنین شرایطی، بازنمایی‌های ادبی و هنری می‌توانند کلیشه‌های سنتی را به چالش بکشند و هویت‌های جدیدی را برای گروه‌های به حاشیه رانده‌شده، مانند زنان، خلق کنند. در ادبیات جنگ، بازنمایی زنان به‌عنوان کنشگران فعال و مقاوم، به‌جای قربانیان منفعل، می‌تواند معانی جدیدی از هویت جنسیتی و فرهنگی تولید کند.

در چارچوب نظریهٔ هال، رمان‌های مورد مطالعه در این پژوهش، یعنی *ساعهٔ بغداد* اثر شهد الراوی و *آن زن مرا صدا کرد* اثر معصومه انصاریان، نمونه‌های برجسته‌ای از بازنمایی هویت‌های سیال و چندلایه زنان در بستر جنگ ارائه می‌دهند. در «ساعهٔ بغداد»، زنان از طریق حفظ حافظه فرهنگی، همبستگی اجتماعی و تجربه مهاجرت، هویت‌هایی مقاومتی و پویا می‌سازند.

[i] Stuart Hall

به‌عنوان‌مثال، شخصیت نادیه با استفاده از آرایش به‌عنوان یک نماد فرهنگی، تلاش می‌کند هویت خود را در جامعه‌ای در حال تحول بازتعریف کند که با ایده مذاکره مداوم هویت در بازنمایی‌های فرهنگی هم‌خوانی دارد: «هویت مکانی برای مذاکره مداوم است، جایی که بازنمایی‌های فرهنگی به افراد امکان می‌دهند تا جایگاه خود را در زمینه‌های اجتماعی متغیر هدایت و بازسازی کنند» (Ang، ۲۰۰۱:۳۴). به همین ترتیب، در «آن زن مرا صدا کرد»، شخصیت‌هایی مانند مرضیه با کنشگری در فضای عمومی و امدادرسانی، کلیشه‌های سنتی زنانگی را به چالش می‌کشند و هویت‌هایی چندوجهی و مستقل خلق می‌کنند که با نقش ادبیات در مقاومت گروه‌های به حاشیه‌رانده‌شده سازگار است: «در ادبیات، روایت‌های هویت بستری را برای گروه‌های به حاشیه رانده‌شده فراهم می‌کنند تا در برابر گفتمان‌های غالب مقاومت کرده و سوژه‌مندی‌های بدیل بسازند» (Weedon، ۲۰۰۴:۵۶). این بازنمایی‌ها، باتکیه‌بر رویکرد برساختی هال، نشان می‌دهند که چگونه ادبیات می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای تولید معنا و بازسازی هویت‌های جنسیتی و فرهنگی در شرایط بحرانی عمل کند.

۱-۶. معرفی آثار مورد مطالعه

رمان *ساعهٔ بغداد* نوشته شهد الراوی، نویسنده‌ای برجسته از عراق، در زمره آثار مهم ادبیات داستانی معاصر عربی به شمار می‌آید. این اثر در سال ۲۰۱۶ منتشر شد و به موضوعات مرتبط با زندگی زنان عراقی در دوران جنگ و اشغال پرداخته است. رویکرد روایت‌نویسی این رمان از شیوه‌های مدرن بهره می‌برد و به شکلی هنرمندانه بین زمان‌های گذشته و حال در نوسان است. شهد الراوی با به‌کارگیری این تکنیک، موفق شده است عمق و پیچیدگی زندگی زنان عراقی را در شرایط بحرانی به تصویر بکشد. در این رمان، خواننده با چالش‌ها و مصائب این زنان آشنا می‌شود و تجربه‌های عاطفی و اجتماعی آنان را در بستر جنگ و ناامنی مشاهده می‌کند. این نوع روایت‌گری، به شکلی خلاقانه، مخاطب را درگیر داستان کرده و احساسات و تفکرات شخصیت‌ها را به‌خوبی منعکس می‌سازد. ازاین‌رو، رمان «ساعهٔ بغداد» نه‌تنها به‌عنوان یک اثر ادبی، بلکه به‌عنوان یک سند اجتماعی و فرهنگی نیز مورد توجه قرار می‌گیرد .

رمان *آن زن مرا صدا کرد* نوشتهٔ معصومه انصاریان، از جمله آثار بارز و مهم در حوزه ادبیات دفاع مقدس ایران به شمار می‌آید. این اثر در سال ۱۳۹۷ به چاپ رسید و به بررسی عمیق تجربیات زنان ایرانی در زمان جنگ ایران و عراق می‌پردازد. ساختار روایی این اثر باوجود خطی بودن، به واسطه استفاده از فلاش‌بک‌ها و روایت‌های موازی، به شکلی غنی و چندلایه در آمده است. انصاریان با بهره‌گیری از این شیوه‌های روایی، توانسته است لایه‌های مختلف زندگی زنان در شرایط متشنج جنگ را به تصویر بکشد و چهره‌ای انسانی و واقعی از آن‌ها به نمایش گذارد. این رمان نه‌تنها داستان‌هایی از وفاداری و ایثار را روایت می‌کند، بلکه به چالش‌ها و دشواری‌های روزمره زنان در این برهه زمانی نیز پرداخته است. ازاین‌رو، «آن زن مرا صدا کرد» به‌عنوان یک اثر مهم ادبی، نه‌تنها در زمینه جنگ، بلکه در مطالعات اجتماعی و فرهنگی نیز قابل‌توجه است.

۱-۶-۱. خلاصهٔ داستان *ساعهٔ بغداد*

رمان *ساعهٔ بغداد* داستان زندگی دختری بی‌نام را در بغداد از اواخر قرن بیستم تا آستانه قرن بیست‌ویکم روایت می‌کند. داستان با بمباران‌های جنگ خلیج فارس آغاز می‌شود و تأثیرات مخرب آن بر زندگی شخصیت‌ها و محله‌شان را به تصویر می‌کشد. قهرمان داستان با دوستانش، مانند نادیه، در دنیای کودکانه و بازی‌های خیابانی غرق می‌شود، اما با شروع تحریم‌های اقتصادی و موج مهاجرت، زندگی‌شان به‌شدت تغییر می‌کند. شخصیت‌ها، نماد قشر متوسط عراق، هر یک داستان‌های شخصی و دردناک خود را دارند. نویسنده با پرداختن به جنگ‌ها و تبعات اجتماعی و اقتصادی آن‌ها، فروپاشی هویت جمعی و فردی را نشان می‌دهد. با ظهور جنگ سوم و بمباران‌های مکرر، امید و زندگی در محله به‌تدریج از بین می‌رود. شخصیت‌ها در جستجوی آینده‌ای بهتر، مجبور به مهاجرت می‌شوند و محله به‌عنوان نمادی از هویت اجتماعی خالی می‌شود. رمان همچنین بر دوستی و قدرت تخیل کودکان، به‌ویژه در شرایط دشوار، تأکید می‌کند. زنان و دختران به‌عنوان ستون‌های مقاومت، آرزوهایی بزرگ دارند، اما فشارهای اجتماعی و جنگ آن‌ها را تهدید می‌کند. عشق‌های نوجوانی نیز در بستر بحران‌ها به حسرتی عمیق بدل می‌شود. با استفاده از عناصر رئالیسم جادویی،

نویسنده نوستالژی و فقدان پیوند با وطن را به تصویر می‌کشد و تجربهٔ آوارگی را جهانی می‌سازد. این رمان در نهایت به تأمل در تاب‌آوری انسان و قدرت عشق در مواجهه با ناامیدی‌ها می‌پردازد.

۱-۶-۲. خلاصهٔ داستان *آن زن مرا صدا کرد*

رمان *آن زن مرا صدا کرد* نوشته معصومه انصاریان، از مهم‌ترین آثار نگاشته در موضوع جنگ عراق علیه ایران است که با نگاهی تیزبینانه به تجربه زنان در جنگ، تصویری چندوجهی از هویت و نقش‌آفرینی زنان در روزگار بحرانی ارائه می‌دهد. داستان در قالب روایت سه زن بیان می‌شود که یکی از محورهای اصلی آن مرضیه است؛ زنی که در تهران زندگی می‌کند و خبری درباره جنگ می‌شنود. داستان با صحنه‌ای کلیدی آغاز می‌شود: زن جوانی نیمه‌شب با صدای آژیر حمله هوایی بیدار می‌شود و در لحظه‌ای هراس‌آلود، بالش را به‌جای کودک در آغوش می‌کشد و از خانه بیرون می‌زند. تازه پس از اصابت موشک به خانه‌اش، او متوجه می‌شود که چه اشتباه بزرگی کرده و چه مصیبتی بر سرش آمده است. این لحظه به شکل نمادی از تزلزل امنیت فردی در فضایی پر از خطر عمل می‌کند و پژواکِ فشارهای ناشی از جنگ بر سطوح هویتی زنان را نشان می‌دهد. در مسیر امداد و با حضور دو هم‌سفر دیگر، مرضیه به مصدومان و بازماندگان کمک می‌کند و در کنار این فعالیت‌ها، تصاویر ذهنی از زنی در خواب او را با خود همراه می‌کند. این تصاویر نماد فشارهای عاطفی و دغدغه‌های روزمره است که به خواننده نشان می‌دهد چگونه زنان در بحران‌های جنگی به چالش‌های داخلی و خانوادگی پاسخ می‌دهند. روایت به گفت‌وگو با جامعه سنتی می‌پردازد و به شکل‌گیری هویت مستقل زنان و نقش آن‌ها در کمک‌رسانی و نگهداری خانواده‌ها می‌پردازد. پایان کتاب پیامی از امید و پایداری به همراه دارد و نشان می‌دهد که حضور فعال زنان می‌تواند چراغ روشنایی در تاریکی جنگ باشد.

۲. بحث‌وبررسی

۲-۱. نظریهٔ استوارت هال: بازنمایی و هویت فرهنگی

در تحلیل رمان‌های *ساعهٔ بغداد* اثر شهد الراوی و *آن زن مرا صدا کرد* اثر معصومه انصاریان، رویکرد برساختی هال به‌عنوان چارچوبی کلیدی برای درک بازنمایی هویت‌های سیال و چندلایهٔ زنان به‌کار می‌رود. این رمان‌ها زنان را به‌عنوان کنشگرانی مقاوم بازنمایی می‌کنند که هویت‌های چندگانه خود را از طریق مقاومت و بازسازی فرهنگی بازتعریف می‌کنند. همان‌طور که استوارت هال تأکید می‌کند: «ما به دنیا از طریق زبان نگاه می‌کنیم. زبان تنها وسیله انتقال معنا نیست، بلکه فضایی است که در آن معنا تولید می‌شود» (*Hall*، ۱۹۹۷:۱۶). در ادامه، گزاره‌هایی از این رمان‌ها با استفاده از هر سه رویکرد هال (بازتابی، تعمدی و برساختی) تحلیل می‌گردد و با نقل‌قول‌های معتبر از منابع خارجی مؤکد می‌شود تا نشان دهد چگونه بازنمایی‌های زنان، هویت‌های سیال و چندلایه را در بستر جنگ بازتعریف می‌کنند.

- مرضیه در *آن زن مرا صدا کرد*: «زن جوانی نیمه‌شب با صدای آژیر حمله هوایی بیدار می‌شود و در لحظه‌ای هراس‌آلود، بالش را به‌جای کودک در آغوش می‌کشد و از خانه بیرون می‌زند. تازه پس از اصابت موشک به خانه‌اش، او متوجه می‌شود که چه اشتباه بزرگی کرده و چه مصیبتی بر سرش آمده است» (انصاریان، ۱۴۰۱: ۱۲).
  - تحلیل بازتابی: این صحنه بازتاب‌دهنده واقعیت تزلزل امنیت زنان در شهرهای جنگ‌زده ایران است، جایی که خطر حملات هوایی زندگی روزمره را مختل می‌کند.
  - تحلیل تعمدی: انصاریان از این صحنه برای نشان‌دادن تأثیرات عاطفی و روانی جنگ بر زنان استفاده می‌کند.
  - تحلیل برساختی: در رویکرد برساختی هال، این صحنه هویت سیال مرضیه را در بستر گفتمان‌های جنگ بازتعریف می‌کند. اشتباه مرضیه در گرفتن بالش به‌جای کودک، نمادی از تلاش او برای حفظ نقش مادرانه در شرایطی است که امنیت و هویت او تهدید شده است. جنت عافری می‌نویسد: «انقلاب اسلامی و جنگ ایران و عراق فرصت‌هایی برای زنان فراهم کرد تا نقش‌های عمومی خود را بازتعریف کنند و از محدودیت‌های خانگی فراتر روند» (*Afary*، ۲۰۰۹:۲۰۱). این نقل‌قول نشان می‌دهد که کنشگری مرضیه در امدادرسانی، هویت او را از یک زن منفعل به کنشگری فعال در گفتمان‌های فرهنگی – مذهبی ایران بازسازی می‌کند که معانی جدیدی از تاب‌آوری و مقاومت زنانه تولید می‌کند.

• نادیه در *ساعهٔ بغداد*: «نادیه در حالت طبیعی خوشگل‌تر از وقتی بود که آرایش می‌کرد... آرایش در قبال دوستی ما عملی خصمانه بود... جعبهٔ آرایش چند قسمتی... رنگ‌های غریب می‌توانند صورتم را تهدید کنند» (الراوی، ۱۴۰۲: ۱۷۱).

o تحلیل بازتابی: آرایش نادیه بازتابی از واقعیت اجتماعی عراق در حال تحول است، جایی که زنان در تلاش برای بازتعریف هویت خود در برابر تغییرات جنگ و تحریم‌ها هستند.

o تحلیل تعمدی: الراوی از آرایش به‌عنوان نمادی برای نشان‌دادن تنش بین هویت سنتی و مدرن استفاده می‌کند.

o تحلیل برساختی: در رویکرد برساختی هال، آرایش به‌عنوان یک نماد فرهنگی، فرایندی فعال از تولید معنا را نشان می‌دهد. میریام کوک تأکید می‌کند: «تولید ادبی زنان در جهان اسلام بستری برای مذاکره دربارهٔ هویت، به چالش کشیدن کلیشه‌ها و ساخت روایت‌های بدیل از جنسیت و کنشگری بوده است» (Cooke، ۲۰۰۱:۲۳). این نقل‌قول نشان می‌دهد که انتخاب نادیه برای استفاده از آرایش، تلاشی برای تطبیق با هنجارهای جدید زیبایی و مقاومت در برابر فروپاشی هویت جمعی محله‌اش است که هویت سیال او را در بستر چندفرهنگی عراق بازتعریف می‌کند.

• راوی و بیداء در *ساعهٔ بغداد*: «فقط با بیداء احساس اطمینان می‌کردم... زمان مرا چنین به او وابسته کرده بود... آیا لازم بود تغییر رشته بدهم و درس‌های بیداء را بگیرم تا به او نزدیک شوم؟... آن روز صبح نادیه با من رفتار دیگری در پیش گرفته بود» (الراوی، ۱۴۰۲: ۱۷۱).

o تحلیل بازتابی: این صحنه بازتاب‌دهندهٔ واقعیت پیوندهای عاطفی در میان زنان در بستر جنگ و تحولات اجتماعی عراق است.

o تحلیل تعمدی: الراوی از این صحنه برای برجسته‌سازی تأثیرات جنگ بر روابط دوستی و هویت‌های شخصی استفاده می‌کند.

o تحلیل برساختی: وابستگی راوی به بیداء و تنش با نادیه، فرایند تولید معنا در گفتمان‌های اجتماعی را نشان می‌دهد. نادجه العلی می‌نویسد: «روایت‌های زنان عراقی از جنگ و آوارگی، تعامل پیچیده‌ای از فقدان، تاب‌آوری و کنشگری را نشان می‌دهد» (Al-Ali، ۲۰۰۷:۱۱۲). این نقل‌قول نشان می‌دهد که تلاش راوی برای حفظ پیوند با بیداء، هویت او را به‌عنوان زنی چندلایه که بین حفظ گذشته و مواجهه با تغییرات جدید در نوسان است، بازسازی می‌کند.

• فرشته و نیکو در *آن زن مرا صدا کرد*: «فرشته را سال ۵۷ پیدا کرده بودم تو دانشگاه تهران... نیکو کاراته‌کار بود و عضو گروه تئاتر... صدای لا اله الا الله جمعیت که بلند شد، نیکو گفت بریم؟» (انصاریان، ۱۴۰۱: ۸).

o تحلیل بازتابی: این صحنه بازتاب‌دهنده واقعیت حضور زنان در فضاهای عمومی و انقلابی ایران است.

o تحلیل تعمدی: انصاریان از این بازنمایی برای نشان‌دادن نقش فعال زنان در جامعه استفاده می‌کند.

o تحلیل برساختی: هویت‌های چندگانه فرشته و نیکو (دانشجو، ورزشکار، فعال فرهنگی) کلیشه‌های سنتی زنانگی را به چالش می‌کشند. نگار متحده می‌نویسد: «مشارکت زنان ایرانی در فضاهای عمومی در زمان‌های بحران، نقش‌های جنسیتی سنتی را به چالش کشیده و بازنمایی‌های جدیدی از زنانگی خلق کرده است» (Mottahedeh، ۲۰۰۸:۱۴۵). این نقل‌قول نشان می‌دهد که کنشگری فرشته و نیکو در فضای عمومی، هویت‌های پویا و چندلایه‌ای را در بستر گفتمان‌های مذهبی – ملی ایران خلق می‌کند.

• راوی در *ساعهٔ بغداد* (تجربهٔ مهاجرت): «چند روز بعد جنگ آغاز شد... به خانه مادربزرگ در ییلاق دور از بغداد گریختیم... صورتم آرامش گرفت، لباس‌هایم تغییر کرد» (الراوی، ۱۴۰۲: ۲۰۲).

o تحلیل بازتابی: این بازنمایی بازتاب‌دهندهٔ واقعیت آوارگی و مهاجرت در عراق جنگ‌زده است.

o تحلیل تعمدی: الراوی از این صحنه برای برجسته‌سازی تأثیر جنگ بر هویت فردی و جمعی استفاده می‌کند.

o تحلیل برساختی: تغییر در ظاهر راوی، فرایند بازسازی هویت سیال او را نشان می‌دهد. این نقل‌قول نشان می‌دهد که راوی، به‌عنوان حامل حافظه فرهنگی، هویت خود را در برابر گسست اجتماعی بازتعریف می‌کند.

• سفر سه زن در *آن زن مرا صدا کرد*: «سه زن بودیم... فرشته گفت: شهین خانم اسمش نامادریه ولی کارش درسته، یه مادر هجده عیاره» (انصاریان، ۱۴۰۱: ۲۷).

- تحلیل بازتابی: این صحنه بازتاب‌دهنده واقعیت کنشگری زنان در شرایط جنگی است.
- تحلیل تعمدی: انصاریان از این بازنمایی برای نشان‌دادن نقش‌های غیرسنتی زنان استفاده می‌کند.
- تحلیل برساختی: سفر سه زن و نقش غیرسنتی شهین خانم، هویت جمعی زنان را بازتعریف می‌کند. ولنتین مقدم می‌نویسد: «در زمان‌های جنگ و آشوب اجتماعی، زنان نقش‌هایی را بر عهده می‌گیرند که هنجارهای جنسیتی را بازسازی کرده و به تحول اجتماعی کمک می‌کنند» (۲۰۰۳:۸۵، *Moghadam*). این نقل‌قول نشان می‌دهد که کنشگری زنان در سفر، معانی جدیدی از مقاومت و تاب‌آوری خلق می‌کند.

• گفت‌وگو با پدربزرگ در *ساعهٔ بغداد*: «نترس بچه جان... به مادربزرگت بگو مراقب نخل‌ها باشد» (الراوی، ۱۴۰۲: ۱۸۸).

- تحلیل بازتابی: این گفت‌وگو بازتاب‌دهندهٔ پیوندهای خانوادگی و فرهنگی در عراق جنگ‌زده است.
- تحلیل تعمدی: الراوی از این صحنه برای برجسته‌سازی اهمیت حافظه فرهنگی استفاده می‌کند.
- تحلیل برساختی: این گفت‌وگو هویت راوی را به‌عنوان حامل فرهنگ بازتعریف می‌کند. لاله خلیلی می‌نویسد: «روایت‌های زنان از مقاومت در مناطق درگیری، به حفظ حافظهٔ جمعی و ابراز کنشگری کمک می‌کند» (۸۹: ۲۰۰۷ ، *Khalili*). این نقل‌قول نشان می‌دهد که درخواست پدربزرگ برای مراقبت از نخل‌ها، نقش زنان را به‌عنوان نگهبانان حافظهٔ جمعی برجسته می‌کند.

• راوی در شهر جنگ‌زده در *آن زن مرا صدا کرد*: «خیابان‌ها خالی، کوچه‌ها خالی... دو پسربچهٔ عرب از پشت سنگر آمدند بیرون» (انصاریان، ۱۴۰۱: ۳۵).

- تحلیل بازتابی: این صحنه بازتاب‌دهندهٔ ویرانی شهرهای جنگی ایران و شجاعت زنان است.
- تحلیل تعمدی: انصاریان از این بازنمایی برای برجسته‌سازی شجاعت زنان استفاده می‌کند.
- تحلیل برساختی: مواجهه راوی با شهر خالی، هویت او را به‌عنوان زنی مقاوم بازتعریف می‌کند. سینتیا انلو می‌نویسد: «در جنگ، کنشگری زنان اغلب نامرئی می‌ماند، اما اقدامات آن‌ها چشم‌انداز جنسیتی درگیری را بازسازی می‌کند» (۲۰۱۴:۱۳۴، *Enloe*). این نقل‌قول نشان می‌دهد که تعامل راوی با پسربچه‌ها، معانی جدیدی از مقاومت خلق می‌کند.

• مروه در *ساعهٔ بغداد*: «مروه و خانواده‌اش به آمریکا مهاجرت کردند... جان خانواده‌اش در بغداد چند بار به خطر افتاده بود» (الراوی، ۱۴۰۲: ۲۶۳).

- تحلیل بازتابی: این بازنمایی بازتاب‌دهندهٔ واقعیت مهاجرت زنان عراقی است.
- تحلیل تعمدی: الراوی از این صحنه برای نشان‌دادن نقش‌های غیرسنتی زنان استفاده می‌کند.
- تحلیل برساختی: هویت غیرسنتی مروه در بستر جهانی بازتعریف می‌شود. این نقل‌قول نقش مروه را به‌عنوان پلی فرهنگی در شرایط بحرانی برجسته می‌کند.

• راوی در شهر خالی در *آن زن مرا صدا کرد*: «خیابان‌ها خالی، کوچه‌ها خالی... دو پسربچه عرب از پشت سنگر آمدند بیرون... بانویی لاغر و سیاه‌چرده با خال عربی گوشه لب در را به رویم باز کرد» (انصاریان، ۱۴۰۱: ۳۵).

- تحلیل بازتابی: این صحنه بازتاب‌دهندهٔ ویرانی و امید در شهرهای جنگی ایران است.
- تحلیل تعمدی: انصاریان از این صحنه برای نشان‌دادن گذار از ترس به امید استفاده می‌کند.
- تحلیل برساختی: مواجهه راوی با پسربچه‌ها و بانوی سیاه‌چرده، هویت او را به‌عنوان زنی امیدوار بازتعریف می‌کند. این نقل‌قول نشان می‌دهد که منظره لباس‌های شسته‌شده و بادمجان‌های تازه، نقش زنان را در بازسازی پیوندهای اجتماعی برجسته می‌کند.

۲-۲. جدول تطبیقی بازنمایی زنان در *ساعة بغداد* و *آن زن مرا صدا کرد*

رمان	شخصیت/صحنه	بازنمایی	تحلیل استوارت هال
آن زن مرا صدا کرد	مرضیه: «زن جوانی نیمه‌شب با صدای آژیر حمله هوایی بیدار می‌شود... بالش را به‌جای کودک در آغوش می‌کشد»	زنی که از ترس به کنشگری امدادی گذار می‌کند	هویت سیال مرضیه از طریق تلاش برای حفظ نقش مادرانه در برابر تهدیدات جنگ و گذار به کنشگری امدادی بازتعریف می‌شود. این فرایند، هویت او را به‌عنوان زنی مقاوم و چندلایه در گفتمان‌های فرهنگی – مذهبی ایران بازنمایی می‌کند.
ساعة بغداد	نادیه: «نادیه در حالت طبیعی خوشگل‌تر از وقتی بود که آرایش می‌کرد... آرایش در قبال دوستی ما عملی خصمانه بود»	زنی که با آرایش هویت خود را بازتعریف می‌کند	آرایش به‌عنوان نماد فرهنگی، تنش بین هویت سنتی و جدید نادیه را بازنمایی کرده و هویت سیال او را در بستر جنگ و تغییرات اجتماعی بازتعریف می‌کند. این بازنمایی، مقاومت او در برابر فروپاشی هویت جمعی را نشان می‌دهد.
ساعة بغداد	راوی و بیداء: «فقط با بیداء احساس اطمینان می‌کردم... نادیه با من رفتار دیگری در پیش گرفته بود»	زنی که هویت خود را در پیوندهای دوستی بازتعریف می‌کند	هویت سیال راوی در تعامل با بیداء و نادیه بازتعریف می‌شود. وابستگی به بیداء و تنش با نادیه نشان‌دهنده تلاش برای حفظ هویت جمعی در برابر تغییرات اجتماعی و جنگ است که نقش زنان را در حفظ پیوندهای گذشته برجسته می‌کند.
آن زن مرا صدا کرد	فرشته و نیکو: «فرشته را سال ۵۷ پیدا کرده بودم... نیکو کاراته‌کار بود... فرشته گفت نگفتم اینجا ماشینم...»	زنان کنشگر با هویت‌های چندگانه در فضای عمومی	هویت‌های چندگانه فرشته و نیکو (دانشجو، ورزشکار، فعال فرهنگی) در فضای عمومی بازتعریف شده و کلیشه‌های سنتی را از طریق کنشگری در بستر انقلاب و جنگ به چالش می‌کشد. این بازنمایی، زنان را به‌عنوان عاملان تغییر معرفی می‌کند.
ساعة بغداد	راوی: «به خانهٔ مادربزرگ در ییلاق گریختیم... صورتم آرامش گرفت، لباس‌هایم تغییر کرد»	زنی که هویت خود را در مهاجرت بازسازی می‌کند	تغییر در ظاهر و سبک زندگی، هویت سیال راوی را در برابر جنگ بازتعریف کرده و پیوند با حافظه فرهنگی را در گفتمان مهاجرت نشان می‌دهد. این بازنمایی، نقش زنان را در حفظ هویت جمعی برجسته می‌کند.
آن زن مرا صدا کرد	سفر سه زن: «سه زن بودیم... فرشته گفت: شهین خانم اسمش نامادریه ولی کارش درسته»	زنان کنشگر در سفر و نقش غیرسنتی شهین خانم	هویت جمعی و مقاوم زنان از طریق کنشگری سفر و نقش غیرسنتی شهین خانم بازتعریف می‌شود. این بازنمایی، زنان را به‌عنوان عاملان بازسازی پیوندهای اجتماعی در شرایط بحرانی معرفی می‌کند.
ساعة بغداد	گفت‌وگو با پدربزرگ: «به مادربزرگت بگو مراقب نخل‌ها باشد»	زنی حامل حافظهٔ فرهنگی	گفت‌وگو، حافظهٔ فرهنگی و پیوند با زادگاه را بازنمایی کرده و هویت راوی را به‌عنوان حامل فرهنگ در برابر جنگ بازتعریف می‌کند. این بازنمایی، نقش زنان را به‌عنوان نگهبانان حافظهٔ جمعی، برجسته می‌سازد.

آن زن مرا صدا کرد	راوی: «خیابان‌ها خالی... دو پسربچهٔ عرب از پشت سنگر آمدند بیرون»	زنی مقاوم در برابر ویرانی جنگ	هویت راوی به‌عنوان زنی مقاوم در برابر ویرانی جنگ از طریق مواجهه با شهر خالی بازتعریف می‌شود. این بازنمایی، نقش زنان در خلق معانی جدید از مقاومت و تاب‌آوری را نشان می‌دهد.
ساعهٔ بغداد	مروه: «مروه و خانواده‌اش به آمریکا مهاجرت کردند... جان خانواده‌اش در خطر بود»	زنی با نقش غیرسنتی در بستر جهانی	هویت غیرسنتی مروه در بستر جهانی بازتعریف شده و سیالیت هویت را در مواجهه با جنگ و مهاجرت نشان می‌دهد. این بازنمایی، نقش زنان را به‌عنوان پل‌های فرهنگی در شرایط بحرانی برجسته می‌کند.
آن زن مرا صدا کرد	راوی: «خیابان‌ها خالی... دو پسربچهٔ عرب از پشت سنگر آمدند بیرون... بانویی لاغر و سیاه‌چرده در را به رویم باز کرد»	زنی که از ترس به امید گذار می‌کند	هویت راوی به‌عنوان زنی مقاوم و امیدوار در برابر ویرانی جنگ بازتعریف می‌شود. مواجهه با پسربچه‌ها و بانوی سیاه‌چرده، فرایند تولید معنا در گفتمان‌های جنگی را نشان می‌دهد که زنان را به‌عنوان نگهبانان امید و تاب‌آوری بازنمایی می‌کند.

۳. نتیجه‌گیری

این پژوهش با تحلیل تطبیقی رمان‌های *ساعهٔ بغداد* اثر شهد الراوی و *آن زن مرا صدا کرد* اثر معصومه انصاریان، بازنمایی هویت‌های زنانه را در بستر جنگ تحمیلی ایران و عراق (۱۳۵۹–۱۳۶۷) کاویده است. با بهره‌گیری از نظریه بازنمایی و هویت فرهنگی استوارت هال، این مطالعه نشان داد که زنان در این آثار، فراتر از قربانیان منفعل، به‌عنوان کنشگرانی مقاوم و بازساز هویت‌های سیال و چندلایه در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی بازنمایی شده‌اند. این تحلیل، درکی عمیق از تجربه‌های زیسته زنان در دو جامعهٔ همسایه ارائه کرده و چارچوبی روشمند برای مطالعات تطبیقی میان‌فرهنگی در ادبیات جنگ فراهم می‌آورد.

یافته‌ها نشان می‌دهند که هر دو رمان، باوجود اشتراک در بازنمایی رنج، فقدان و آوارگی، تحت‌تأثیر زمینه‌های فرهنگی ـ تاریخی متمایز، روایت‌هایی متفاوت خلق کرده‌اند. در *آن زن مرا صدا کرد*، هویت‌های زنانه در چارچوب مذهبی – ملی ایران بازتعریف شده و زنان از فضای خصوصی به کنشگری عمومی در نقش‌های امدادی و مادری غیر بیولوژیکی گذار می‌کنند. در مقابل، *ساعهٔ بغداد* با تأکید بر چندفرهنگی عراق و تجربه مهاجرت، هویت‌های زنانه را در پیوند با حافظه فرهنگی و در قالب‌هایی سیال و چندوجهی بازسازی می‌کند. سبک‌های روایی متمایز - رئالیسم جادویی در اثر الراوی و واقع‌گرایی عاطفی در اثر انصاریان- این بازنمایی‌ها را غنا بخشیده و ارزش‌های ادبیات پایداری مانند تاب‌آوری، همبستگی و امید را تقویت کرده‌اند. شباهت‌های کلیدی در به چالش‌کشیدن کلیشه‌های جنسیتی و خلق هویت‌های مستقل، گواهی بر ظرفیت ادبیات در بازنمایی توانمندی زنان در بحران است.

رویکرد برساختی هال نشان داد که بازنمایی در این رمان‌ها، فرایندی فعال و سیاسی است که هویت‌ها را نه‌صرفاً بازتاب، بلکه تولید و بازتعریف می‌کند. این چارچوب نظری، نقش ادبیات را به‌عنوان ابزاری برای بازنویسی تاریخ جنگ از منظر جنسیتی تثبیت کرد و هویت‌های پویا و چندلایه زنان را در کانون تحلیل قرار داد.

کتابنامه

الف. منابع فارسی

اکبری، محمدرضا؛ حسینی، مریم؛ رضایی، سعید. (۱۳۹۸). *ادبیات پایداری: روایتگری مقاومت در بحران‌های اجتماعی*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

انصاریان، معصومه. (۱۳۹۷). *آن زن مرا صدا کرد*. تهران: سوره مهر.

الراوی، شهد. (۱۴۰۰). *ساعهٔ بغداد* (س.ف. موسوی، مترجم). تهران: نشر نو. (اثر اصلی ۲۰۱۳، دبی: دار الساقی).
جمشیدی‌ها، غلامرضا؛ حمیدی، نفیسه. (۱۳۸۶). «تجربهٔ زنانه از جنگ: رویکردی پدیدارشناسی». *مجلهٔ مطالعات زنان و خانواده*. ۴(۱). ۸۹-۱۰۵.
دانشور، هانیه؛ کرمی، محمدتقی؛ ذکایی، محمدسعید. (۱۴۰۰). «روایتی زنانه از جنگ ایران و عراق: تجربیات زیستهٔ زنان خوزستانی ساکن شهرک شهید بهشتی مشهد». *پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد*. دانشگاه فردوسی مشهد.
خالق‌زاده، محسن؛ ولایتی، سیده مریم. (۱۳۹۹). «نقش زن در ادبیات جنگ تحمیلی». *فصلنامهٔ ادبیات معاصر ایران*. ۴. ۱۴۰-۱۵۵.
کولایی، الهه؛ بهبهانی، سیمین. (۱۳۹۹). «تجربهٔ زیستهٔ زنان رزمنده در جنگ ایران و عراق و بازاندیشی در نقش‌های سنتی سیاسی و اجتماعی آنان». *مجلهٔ مطالعات جنسیت و جامعه*. ۷ (۱). ۷۵-۹۰.
محمدپور، مریم. (۱۳۹۲). «میان جنگ و رمان: تصویر زن در السبیلیات». *فصلنامهٔ ادبیات جنگ*. ۲. ۶۷-۸۰.
میری، مهدی. (۱۳۹۸). «بررسی نقش زنان در دفاع مقدس بر اساس خاطره‌نوشت یکشنبهٔ آخر». *مجلهٔ تاریخ شفاهی*. ۶ (۲). ۹۹-۱۱۵.

ب. منابع انگلیسی

Afary, Janet (2009). Sexual Politics in Modern Iran. Cambridge: Cambridge University Press.
Al-Ali, Nadje Sadig (2007). Iraqi Women: Untold Stories from 1948 to the Present. London: Zed Books.
Ang, Ien (2001). On Not Speaking Chinese: Living Between Asia and the West. London: Routledge.
Cooke, Miriam (2001). Women Claim Islam: Creating Islamic Feminism Through Literature. New York: Routledge.
Enloe, Cynthia (2014). Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics (2nd ed.). Berkeley: University of California Press.
Hall, Stuart (1997). Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. London: Sage Publications.
Khalili, Laleh (2007). Heroes and Martyrs of Palestine: The Politics of National Commemoration. Cambridge: Cambridge University Press.
Mernissi, Fatema (1987). Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society. Bloomington: Indiana University Press.
Moghadam, Valentine M. (2003). Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
Mottahedeh, Negar (2008). Representing the Unrepresentable: Historical Images of National Reform from the Qajars to the Islamic Republic of Iran. Syracuse: Syracuse University Press.
Weedon, Chris (2004). Identity and Culture: Narratives of Difference and Belonging. Maidenhead: Open University Press.